

УДК 116:316.356.2

Н.М. Дашенкова

Харківський національний університет радіоелектроніки,
к. філос. н., доц. каф. філософії

СІМ'Я В СУСПІЛЬСТВІ «ПЛИННОЇ СУЧАСНОСТІ»

У статті розглядається феномен сім'ї в сучасному суспільстві з позиції концепції «плинної сучасності», виявляються основні напрямки змін, що відбуваються в сучасній сім'ї, аналізуються їх причини. Збільшення ступеня свободи, індивідуалізація членів сім'ї, психологізація відносин призводять як до більшої задоволеності сімейними відносинами, так і збільшують їх нестабільність.

Ключові слова: сім'я, «плинна сучасність», нестабільність шлюбних відносин, психологізація сім'ї, конфлюентна любов.

Н.Н. Дашенкова

СЕМЬЯ В ОБЩЕСТВЕ «ТЕКУЧЕЙ СОВРЕМЕННОСТИ»

В статье рассматривается феномен семьи в современном обществе с позиции концепции «текучей современности», выявляются основные направления изменений, происходящих в современной семье, анализируются их причины. Увеличение степени свободы, индивидуализация членов семьи, психологизация отношений приводят как к большей удовлетворенности семейными отношениями, так и увеличивают их нестабильность.

Ключевые слова: семья, «текучая современность», нестабильность брачных отношений, психологизация семьи, конфлюентная любовь.

N. Dashenkova

FAMILY IN SOCIETY “LIQUID MODERNITY”

The phenomenon of the family in contemporary society from the perspective of the concept of "liquid modernity" is considered in this article. The main directions of changes in the modern family are revealed and analyzed their causes. Increasing of the degree of freedom, the individualization of family members, psychologization of relationships lead to greater satisfaction of family relationships, and increase their instability.

Keywords: family, “liquid modernity”, instability of marriage, psychologization of the family, confluent love.

Сучасний світ – це світ мінливий. Ця теза сьогодні визнається практично всіма дослідниками суспільства і людини, в яких би галузях знання вони б не проводили свої дослідження. Не вдаючись до оціночної характеристики даного факту, можна стверджувати, що нестабільність, невизначеність, розмитість стають одними з центральних категорій в аналізі існування як окремої людини, так і тих соціальних груп, інститутів, утворень, які супроводжують і роблять можливим це існування. Сім'я є одним з найважливіших таких утворень, функціонуючи на межі приватного і громадського, психологічного та соціального планів, піднесено-ціннісних і практично-буденних практик. Зміни, що відбуваються з інститутом сім'ї в суспільстві і з

практичними реалізаціями сімейних відносин на рівні конкретних людей, змушують приділяти особливу увагу аналізу і можливому прогнозу розвитку феномена сім'ї в сучасному світі.

Метою даної статті є опис феномена сім'ї в суспільстві «плинної сучасності», виявлення загальних тенденцій її розвитку.

Реальність сьогодні носить особливий характер. Для її аналізу скористуємося напрочуд вдалою, на наш погляд, метафорою та теоретичною конструкцією, яка виходить з цієї метафори та описує сьогоднішню реальність з точки зору взаємодії людини і світу, – теорією «плинної сучасності» З. Баумана [1].

За Бауманом, радикальні зміни в устрої людського життя і соціальних умов можна пояснити, застосовуючи метафору плинності рідини. Тверді предмети мають певний порядок і стабільність, однак, руйнуючись, змінюють форму, структуру та об'єм. Рідина ж зберігає свій об'єм, міняючи форму, легко переміщуються і течуть. Так, сьогодні соціальні структури більше не є жорсткими, стабільними, норми і цінності втрачають свою стійкість, авторитети плюралізуються, владна система знижує безпосередній тиск на індивіда – в сучасному світі відбувається «плавка твердих тіл» в силу зникнення сил, здатних підтримувати порядок і встановлені правила. Цей етап сучасності характеризується новими стратегіями соціальної взаємодії. Соціальні структури, цінності, норми, владні стратегії, авторитети, система міжособистісних комунікацій тощо – все це не піддалося остаточній руйнації, як стверджується в деяких дослідженнях постсучасності, а змінило форму, стало «текучим», легко мінливим, плинним.

Зростаюча «плинність» відображається на буденному житті конкретного індивіда через процеси соціалізації та ідентифікації. У «рідкому» світі відбувається «рідка» соціалізація. Сили зріджування перемістилися від системи до суспільства, від політики до життєвих настанов. Виник новий тип індивідуальності, яка отримала право на відстоювання своїх інтересів. Сучасна індивідуальність припускає, що людина шукає і будує власну ідентичність, беручи відповідальність за результати пошуку на себе. Зворотним боком зростаючої індивідуалізації стає корозія і поступовий розпад тих структур, які вважалися «стовпами» самої можливості існування суспільства – громадянства, статево-рольової визначеності, шлюбних відносин тощо.

Що ж відбувається з сім'єю в цих умовах? Як відображається на цьому організмі, який традиційно описувався шаблоном поняттям «осередку суспільства», зміни, що зазнає сьогодні суспільство?

Тенденції змін, що стосуються сімейних відносин, в українському суспільстві не відрізняються від загальних напрямків розвитку в західній цивілізації. Головні з них зафіксовані в національних статистичних дослідженнях. До них відносяться (всі дані цитуються за [2]):

- низький рівень народжуваності та масова однодітність українських сімей. У 2011 році найбільш поширеною є однодітна сім'я (72,3 відсотка); питома вага сімей з трьома і більше дітьми (багатодітних) не перевищує 3 відсотків (у 1989 році частка таких сімей становила більше 8 відсотків, у 2001 році – 5,4 відсотка);

- велика кількість так званих неповних сімей: кожна п'ята сім'я з дітьми (21,7 відсотка) є неповною;

- позашлюбне народження дітей: у 2009 році частка дітей, народжених поза шлюбом, становила 21,2 відсотка (порівняно із 17,3 відсотка у 2000 році, 11,2 відсотка – у 1990 році та 8,3 відсотка – у 1985 році);

- нестабільність шлюбних відносин та значна вірогідність розлучення: середній показник розлучень в Україні становить 54,2 відсотка (за цим показником Україна посідає третє місце серед європейських держав);

- зростаюча кількість цивільних шлюбів, у яких чоловік та жінка живуть разом, ведуть домашнє господарство, виховують спільних дітей, але не реєструють свої стосунки.

Єдиною рисою, яка характеризує українську сім'ю і українське суспільство на відмінність від розвинутих західних суспільств, є збільшення кількості проявів насильства і жорстокості в сім'ї. Так, протягом 2011 року до структурних підрозділів у справах сім'ї, молоді та спорту місцевих держадміністрацій надійшло 126514 звернення про випадки насильства в сім'ї, з них 113872 – від жінок, 762 – від дітей і 11861 – від чоловіків (у 2010 році – відповідно 110252, 100390, 924 і 8938 звернень) і це – тільки зареєстровані звернення. Крім того, згідно з результатами опитувань та відповідних досліджень, більш як 50 відсотків населення потерпали від насильства в сім'ї впродовж свого життя [2].

В цілому, всі зазначені тенденції досить негативно оцінюються і державою, і значною частиною традиційно налаштованого суспільства, виступаючи під гаслами «розпаду сімейних цінностей», «слабкості сім'ї». Цілком очікувано причини цих явищ визначаються в Концепції Державної цільової соціальної програми підтримки сім'ї до 2016 року, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 31 травня 2012 р. №325-р¹:

«зниження престижу сім'ї, нівелювання сімейних цінностей у суспільстві;
суспільна нестабільність та знецінення ряду моральних принципів – порядності, доброти, відданості, взаємодопомоги тощо;
непідготовленість молоді до подружнього життя;
низький рівень культури населення у питаннях збереження здоров'я та планування сім'ї, внутрішньосімейних стосунків, запобігання насильству в сім'ї;
недостатній рівень педагогічної культури батьків, їх відповідальності за здоров'я та виховання дітей;
незадовільний рівень життя багатьох сімей, слабка мотивація до самозабезпечення» [2].

Риторика таких «аналітичних» висновків не нова: подібні міркування можна знайти «і у Достоєвського, і у німецьких романтиків, і у французьких просвітителів, і у давньогрецьких трагіків, і у біблійних пророків» [4].

Представляється, що деконструкції потрібно піддати сам підхід, при якому чітко визначається «нормальна» сім'я. Чому в сучасному суспільстві, для розвинутої автономної особистості пріоритетним має бути вступ в зареєстрований шлюб, народження тільки в такому шлюбі трьох і більше дітей, обов'язкове збереження шлюбу (іноді всупереч об'єктивним і суб'єктивним умовам)?

Без сумніву, всі перераховані тенденції змін в сімейних відносинах (крім, мабуть, проблеми збільшення насильства в сім'ї, яка сама по собі є, швидше, не збільшенням, а проявом, винесенням на вид того, що завжди існувало, але приховувалося) можуть бути зрозумілі з точки зору розвитку суспільства в бік індивідуалізації його членів, розвитку автономії жінок і дітей, прагнення до досягнення більшого ступеня психологічного благополуччя.

Дійсно, сучасний шлюб – це більшою мірою нестабільний шлюб. Але, як відмічає І.С. Кон, «нестабільність відносин – прямий наслідок прискорення ритму життя і зростання індивідуальної вибірковості та варіативності» [4]. Сьогодні сім'я найчастіше з'являється і підтримується, виходячи з почуття психологічної близькості

¹ Треба сказати, що подібні тенденції існують не тільки в Україні, а й в деяких інших країнах. Наприклад, цікавий аналіз державної політики у справах сім'ї в Росії здійснила Ж. Чернова [3]. Вочевидь, подібні тенденції, ідентичні оцінки явищ та подібні способи державного реагування на ці явища в наших країнах є наслідком неподоланого на державному рівні патріархатного пронаталістського дискурсу радянських часів.

між людьми, і саме цей пріоритет психології над економікою відрізняє сучасну родину від традиційного «осередку суспільства», де панували функції сім'ї як виробничої одиниці, як осередку споживання тощо. Тому і виявляється, що «оскільки внутрішньосімейні відносини стали більш інтимними, підвищується автономія і значущість кожного окремого члена сім'ї. Такі відносини менш стійкі саме тому, що вони більш індивідуальні. Перехід від шлюбу з обов'язку чи з розрахунку до шлюбу за вільним вибором припускає також можливість його розірвання за психологічними мотивами, що робить інститут шлюбу менш стійким» [4].

Таким чином, нестабільність шлюбу часто може бути зворотнім боком його більшої людяності, центрованості на особистості членів сім'ї, на почуттях теплоти та близькості у відносинах, саме які є причиною того, чому сучасні люди надають багато значення родині перед іншими цінностями (робота, суспільна діяльність, здоров'я тощо). Особистісна свобода та її зворотній бік – індивідуальна відповідальність (за психологічне благополуччя членів родини, зокрема дітей, за можливість емоційної підтримки, в решті решт – за власну реалізацію) виступають чинниками, які обумовлюють різнонаправлені, на перший погляд, явища – перевагу сімейних цінностей у сучасному суспільстві та нестабільність шлюбних відносин та значну вірогідність розлучення. Парадоксально, але шлюб скоріше розпадеться не від «знецінення ряду моральних принципів – порядності, доброти, відданості, взаємодопомоги тощо», як сказано в Концепції Державної цільової соціальної програми підтримки сім'ї, а від того, що ці якості взагалі можуть бути застосовані для характеристики сімейних відносин.

Кількість розлучень і навіть сама по собі їх наявність не може служити ознакою здоров'я суспільства. Адже, як зазначає Кон, «саме благополучне суспільство за цим критерієм – те, де панує кріпосне право: ні тобі легковажних переїздів з місця на місце, ні плинності робочої сили, ні розлучень, ні завищених домагань – «кожен лишається в стані такому, в якому покликаний» [4]. Вірогідно, більше користі мають принести зусилля держави, направлені не на скорочення кількості розлучень, а на виявлення та профілактику домашнього насильства, яке, у кращому випадку, має завершуватись розлученням.

У індивідуалізованому суспільстві велике значення надається приватним, інтимно-особистісним переживанням. Любов стає одним з найважливіших підстав створення сімейних відносин. Однак, так само, як і інші феномени в нестабільному, мінливому світі, ця любов зазнає якісних змін, переходячи від любові-пристрасті або романтичної любові минулого до любові конфлюентної (Гідденс) або плинної (Бауман). Це любов-перетікання: і злиття, і розтікання. Це – текуча, вільно плаваюча, коливна, мінлива, минуща любов. «Вона є одним із втілень «чистих відносин» За допомогою цього поняття Гідденс вказує на якісно особливий тип соціальних відносин, які по суті своїй обумовлені не інституційними або функціональними потребами (вимогами, очікуваннями), а цінністю відносин самих по собі» [5, с. 210]. Любов для сучасної людини є самоцінною, вона не потребує будь-яких зовнішніх обґрунтувань, тому що сама може бути достатньою підставою для соціальної взаємодії. Тому сьогодні любов не обов'язково знаходить своє вираження в шлюбі.

У чому небезпека таких відносин? У тому, що їх неможливо проконтролювати. Тому і виникає риторика обов'язковості реєстрації шлюбу, яка дозволила б владі контролювати, нормалізувати, в остаточному підсумку, управляти невизначеністю відносин, заснованих на почуттях. Патріархатне по суті прагнення негативізувати позашлюбні стосунки, зробити їх нелегітимними вступає у все більшу суперечність з

дедалі більшим бажанням людей самим керувати своїми інтимними, приватними відносинами з іншими людьми².

Психологізація сім'ї має гендерний аспект. Поступово нівелюються традиційні гендерні ролі, які жорстко регламентують нормативні типи поведінки жінок і чоловіків. В сучасній родині, яка базується на цінностях відносин і почуттів, якість життя в більшій мірі досягається за допомогою прийняття її членами різних ролей, виконання різних обов'язків, прояву нетипових з погляду традиційних уявлень для жінки/чоловіка психологічних характеристик. Намагання залишитися в рамках дихотомічного підходу, протиставляючи чоловіче-жіноче, є цілком зрозумілою спробою досягти визначеності, «порядку», врешті-решт певної ідентичності. Проблема в тому, що це неможливо. Стирання гендерних відмінностей забезпечує краще взаєморозуміння, більш високий рівень підтримки між членами родини, підвищує якість виховання дітей, сприяє більш справедливому сімейному середовищу – тому моделі «справжнього чоловіка» чи «справжньої жінки» (які завжди були скоріш теоретичними, абстрактними, ніж реальними, скоріш бажаними, ніж існуючими) програють моделям, заснованим на особистісних рисах конкретних чоловіків та жінок.

Загальна направленість змін у суспільстві – індивідуалізація її членів, набуття більшого ступеня свободи, що супроводжується і більшим тягарем відповідальності, і зростанням ступеня невизначеності. Сім'я як частина суспільства повною мірою відтворює ці загальні тенденції, стає більш відкритою, нестабільною, свobodною, позбавленою ілюзій, потребуючою особистісних зусиль та відповідальності, партнерською. Намагатися протистояти цьому процесу деякий час можна, але направленість змін не можна звернути.

Перелік посилань

1. Бауман, З. *Текущая современность* [Текст] / Зигмунт Бауман; пер. с англ. под ред. Ю.В.Асочакова. – СПб.: Питер, 2008. – 240 с.
2. Концепція Державної цільової соціальної програми підтримки сім'ї до 2016 року [Електронний ресурс] / <http://document.ua/pro-shvalennja-koncepciyi-derzhavnoyi-cilovoyi-socialnoyi-pr-doc99552.html>
3. Чернова, Ж. Молодая семья как объект/субъект семейной политики / Ж. Чернова. [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://polit.ru/article/2010/11/30/family/>
4. Кон, И.С. Три в одном: сексуальная, гендерная и семейная революции. Лекция на международной конференции "Российский гендерный порядок: искусство, литература, массовая культура". Санкт-Петербургский государственный университет, 19 ноября 2010 года [Електронний ресурс]. – Режим доступа: / <http://demoscope.ru/weekly/2010/0447/analit05.php>
5. Апресян, Р.Г. Идеал романтической любви в «постромантическую эпоху» [Текст] / Р.Г. Апресян. // *Этическая мысль*. Вып. 6. – М.: ИФ РАН, 2005. – С. 201 – 216.

² У цьому сенсі плани, які ставляться владою, щодо сімейної політики, виглядають майже кумедно. Так, у Концепції Державної цільової соціальної програми підтримки сім'ї до 2016 року критикується попередня програма за те, що «не досягнуто збільшення кількості зареєстрованих шлюбів і дітей, народжених в сім'ї» [2]. Разом з тим, планується «зменшення кількості розлучень (до 2,9 відсотка з розрахунку на 1000 осіб); збільшення на 6,5 відсотка кількості сімей, у яких виховується двоє та більше дітей; збільшення на 6 відсотків кількості народжених дітей; зменшення на 4 відсотки частки сімей, у яких дітей виховує один з батьків» [2]. Під все це виділяються чималі державні гроші. Виходячи з того, що всі «негативні» тенденції є об'єктивними і є частиною західної цивілізаційної практики, до якої наша країна все ж таки належить, така державна програма виглядає в кращому разі нерозумною.